

Socijalna transformacija zemalja bivše Jugoslavije: 25 godina posle

Da bi se istaknuli aspekti socijalne transformacije zemalja bivše Jugoslavije, mi ćemo u ovom tekstu analizirati ulogu elita, pojam socijalne transformacije i teoretsko-ideološke matrice na kojima se zasniva razvoj društava u transformaciji, kao i sadašnje stanje ostvarenih odnosa u ovim društvima. Egzistira stanje odložene tranzicije i nekonsolidovane demokratije, u većini država ex-Jugoslavije, gde elite nisu ponudile kvalitetne opcije razvoja društva podobne sa tokovima evro-atlantskih integracija. Umesto toga imamo izgradnju nacionalnih država, ograničenja demokratskih procesa, ignorisanje multikulturalnih sadržaja, jak politički trijumfalizam, svesno otežavanje građanske participacije i rada organizacija civilnog društva.

Ključne reči: Socijalna transformacija; postkomunističke elite; Jugoslavija; teoretsko-ideološke matrice.

„Njihova prošlost je njihova budućnost.”
*Šlomo Avineri*¹

I kako je počelo?

1. Socijalna transformacija

Tačno dvesta godina posle najvećeg svetskog prevrata, velike Francuske buržoaske revolucije, započela je svojevrсна revolucija u zemljama Srednje i Istočne Evrope, koja je zahvatila i prostore bivše Jugoslavije. Krenulo se „putem kojim se ređe ide”, sa neizvesnošću u povoljne ishode, preko potrebne političkoj zajednici, koja je bila na višestrukim iskušenjima. Započeli su procesi socijalne transformacije², neosmišljeni, često simulirani, sa željom da se mani-

* Redovni profesor Fakulteta za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkić u Novom Sadu; predsednik Vojvođanske politikološke asocijacije (VPA). E-mail: vpans2010@gmail.com.

¹ Šlomo Avineri je u svome predavanju u Varšavi, 1994. godine rekao: „Vratite se u period pre Drugog svetskog rata i znaćete kakva im je budućnost. Poljska – autoritarna država; Češka – nestabilna država; Mađarska – diktatura; Jugoslavija – diktatura; Rumunija – isto tako. Njihova prošlost je njihova budućnost”.

² Termin transformacija potiče iz latinskog jezika i označava preobražaj, menjanje, preoblikovanje, preinačenje, pretvaranje, promena oblika. Peter Drucker kaže: „U nekoliko kratkih decenija društvo se preuređuje – menja svoj pogled na svet; svoje osnovne vrednosti; svoju društvenu i političku strukturu; umetnost; svoje ključne institucije” (Drucker, Peter, *Postkapitalističko*

pulacijom zadrže stečene pozicije, a da se dezintegracioni procesi u državi prikažu kao željena promena, koju želi i podržava najveći deo društva. To, i insistiranje na nacionalizmu, dovelo je do rata i disolucije države, umesto, da tranzicija³ bude, onaj proces o kome piše Najdan Pašić: „Tranzicija označava sam proces prelaska iz jednog u drugo društveno stanje, menjanje evolutivno ili revolucionarno kompleksa društvenih odnosa i čitave strukture jednog globalnog društva kao i pretpostavljeni sadržaj tog preobražaja ali bez preciziranja njegove suštine.”⁴ Po nama, društvena (socijalna) transformacija je ukupnost mera, sredstava i aktivnosti na promeni karaktera zatvorenog socijalističkog sistema, stavovima i vrednostima otvorenog, pluralističkog sistema, koji je demokratske i tržišne orijentacije. Kod vremenskog određenja, socijalnu transformaciju shvatamo kao period između pada socijalističkog sistema i ulaska određene države u Evropsku uniju.

2. Uzroci rata i raspada Jugoslavije

Uzroke rata i raspada Jugoslavije vidimo na način kako ih je video Lazar Vrkatić⁵:

i. Konzervativna ideja, privremeno gurnuta pod tepih u periodu druge Jugoslavije, vrlo jaka u krugovima intelektualne elite; povremeno dobijala političku podršku vlasti. Egzistirala je i neizvilenost nacija, čekajući momenat za ostvarenje svoga cilja;

ii. Opređenost za ratnu opciju, kao bitan faktor konzervativne ideje, tolerisano, vremenom i pospešivano od strane bitnih faktora međunarodne zajednice;

iii. Verovatnoća je da bi rat bio izbegnut da je u Jugoslaviji pobedila liberalna/gradanska ideja, uz pretpostavku bi u pojedinim republikama izgledna bila i pobeda autoritarnih političkih opcija;

iv. U drugoj Jugoslaviji je postojala određena vrsta svojine, koja je produkovala menadžersku ekonomiju, koja se mogla uništiti samo ratnom opcijom.

Ili, kako to Vrkatić efektno poentira: *Osnovni uzrok rata je oblik vladavine koji nije mogao drugačije biti ustoličen.* (Vrkatić, 2009: 240)

društvo, Grmeč–Poslovni pregled, Beograd, 1995, p. 7). Zbigniew Brzezinski, smatra da postkomunistička transformacija zavisi od postojanja specifične, liberalne političke i ekonomske klime, pre početka ovoga procesa. (Radosavljević, 2001: 6.)

³ Mi ćemo u ovom tekstu koristiti termine tranzicija i transformacija kao sinonime.

⁴ Vidi: Radosavljević, Duško. 2001. *Elite i transformacija*. Novi Sad: Ilida štampa, str. 36.

⁵ Vidi: Vrkatić, Lazar. 2009. O konzervativnim političkim idejama, Novi Sad: USEE. Ovde bi skrenuli pažnju i na minucioznu analizu uzroka raspada Jugoslavije, autora Dejana Jovića iz 2003. godine, *Jugoslavija država koja je odumrla*, Zagreb: Prometej.

3. Teoretsko-ideološke matrice na kojima se zasniva razvoj društava u transformaciji/tranziciji

„Pokvarenu državnu mašinu” (Lenjin) trebalo je zameniti određenom političkom koncepcijom. Društva u socijalnoj transformaciji su se, većinom, odlučila za ostvarenje neke od sledećih koncepcija: i. koncept „civilnog društva”, ii. liberalne države ili, iii. nacionalne države.

i. Termin „civilno društvo” je deo dihotomne podele civilno društvo – politička država, koja se u evropskoj i anglosaksonskoj političkoj nauci formira od sredine XVIII do sredine XIX veka. Po Vukašinu Pavloviću, *Civilno društvo je agregatni pojam kojim se označava specifičan skup društvenih komunikacija i socijalnih veza, socijalnih institucija i društvenih vrednosti, čija je polazna tačka i glavni akter ličnost kao građanin.* (Pavlović, 1995: 28) Društvo je zajednica građana i njihovih udruženja, asocijacija, osnovanih na dobrovoljnoj osnovi (sportske, privredne, humanitarne). Tu građanin ima dva svojstva – biti individua, ali i biti vlasnik (imovine, prava, slobode, sopstvenog života). Stoga zaključujemo da se unutar civilnog društva uočavaju tri nivoa: 1. individue – građani; 2. asocijacije – udruženja građana; i, 3. udruženja asocijacija. Kolektivni činoci civilnog društva su udruženja, građanske institucije i društveni pokreti. Porodica, crkva, obrazovni sistem, štampa i mediji, humanitarne i dobrotvorne organizacije i slično jesu direktno povezane sa konceptom civilnog društva.

ii. Liberalni koncept nastoji državu sagledati iz ugla egzistencije individue i odnosa prema vlasništvu. Država postoji kao zaštita posednicima, građanima, pojedincima. Ona je „noćni čuvar”, bez većih ovlašćenja u domenu socijalne zaštite. Država je pojam koji ima negativnu konotaciju. Sa konceptom liberalne države, započinje proces ograničavanja apsolutnog državnog suvereniteta, koji se zamenjuje konceptom narodne, odnosno *građanske suverenosti*. Da bi se ovo dogodilo, predlaže se deoba vlasti (Locke, Montesquieu) na zakonodavnu, sudsku i izvršnu, čime se stiže do međusobne kontrole ove tri vlasti. Ovo omogućuje građanima da im je delovanje države razumnije i lakše za kontrolu. Država se shvata kao instrument društva, koji obavlja povereni mu posao od važnosti za sve građane, poreske obveznike⁶. Vremenom, liberalni koncept države je po-

⁶ Za Žarka Puhovskog, liberalni koncept države se zasniva na sledećim osobenostima: 1. država se što je manje moguće miješa u život društva, reducirajući svoje djelovanje na brigu oko njegova održavanja u danome ustrojstvu; 2. sve se društvene promjene, ako su potrebne, mogu izvesti zakonodavnim putem; 3. zakonodavstvo je djelovanje države u određivanju fiksnih, općih i apstraktnih pravila i to isključivo unaprijed; 4. donošenje je zakona monopol zakonodavstva; 5. izvršna vlast (i njena administracija) ne izvodi društvene promjene sama, nego primjenjuje opća pravila u konkretnim slučajevima; 6. sudska je funkcija logička, sudac je glasnogovornik zakona (što vrijedi za ‘kontinentalno’, ali ne i za anglosaksonsko pravo). (Prpić, Puhovski, Uzelac, 1990: 138)

vezivan sa vladavinom prava, modelom *pravne države*, zasnovanom na tri elementa: 1. zakonom je isključeno delovanje arbitrarne vlasti; 2. jednakost i podložnost svih građana pred zakonom i sudovima; 3. prava čoveka i građanina su rezultat sloboda i prava koje su date zakonima i sudskim presudama, nisu poklon državnog ustava. Pravna država je politička tvorevina u kojoj sva prava, i svi zakoni, važe za sve pojedince u svim društvenim okolnostima, u kojoj se vrlo strogo poštuje formalna procedura. Zato državni aparat nije oruđe za ostvarenje partikularnih ili klasnih interesa, već mehanizam obezbeđenja formalne jednakosti građana. Korišćenje sile je moguće samo na osnovu unapred donesenih zakona, kao i sankcija za eventualnu zloupotrebu. *Liberalna država onaj tip države koji teži minimalnom uplitanju u privredu i društvo, država koja deluje na načelu laissez faire – laisser passer, dakle na očekivanjima maksimalne društvene (tržišne) samoregulacije, ambijenta slobode.* (Matić, 1992: 38)

iii. Tradicionalno se poimanje države deterministički zasnivalo na postojanju teritorije i stanovništva, koje je povezano zajedničkim etničkim poreklom. Nacionalna država, kao prevashodni koncept XIX veka, zasniva se na ovim pretpostavkama. Po tom shvatanju je razvijena samo ona nacija koja je stvorila svoju sopstvenu državu, i postala faktorom međunarodne politike (poretka), odnosno dobila međunarodni legitimitet i spoljnu suverenost. *Brak između nacije i države ispada nužan po ideološkoj i političkoj logici kapitala. Država sa nacijom obezbeđuje razvoj i stabilnost, efikasnost i funkcionisanje. Nacija bez države gubi svoje bitne odlike sadržane u teritoriji, tradiciji, poreklu. Razvoj kapitalskog društva je diktirao stvaranje nacionalne države... što je omogućilo kapitalu da se stabilizuje kao vladajući produkcion i društveni odnos.* (Kovačević, 1992: 75) Milan Podunavac ističe stav o nacionalizmu kao osnovnoj unificirajućoj sili: *u njemu se, kao osobitoj etičkoj i supstantivnoj doktrini, supstituira ona funkcija koju je tradicija imala u predmodernim tipovima vladavina ('teritorijalne države')* (Podunavac, 1998: 68), naglašavajući da se nacionalizam iskazuje kroz dva oblika – prvi, priroda svih nacionalističkih pokreta je inherentno politička, i, drugo, središnja određenost nacionalizma jeste mit o utemeljenju političke zajednice.

Patriotizam, svojevrsna brana eventualnom rastakanju državne zajednice, i pripadnost *iskonskoj celini*, kao snažna ideološka postavka koncepta nacionalne države, udaljavaju mogućnosti rešavanja ovog problema izvan delokruga zajednice utemeljene na slobodnom izboru njenih građana. *Država organizira naciju u razvoju i nastoji monopolizirati nacionalnu tradiciju čineći od toga momenat budućnosti koji zacrtava sakupljajući sjećanje naroda-nacije.* (Pulancas, 1981: 107) Tako *nacija postaje sidrište državne vlasti*, jer bitne odlike nacionalnog identiteta imaju značaj za funkcionisanje države. Ako se pitamo da li je za demokratizaciju društva nužan prolazak kroz etapu nacionalne države, mahom je, u istorijskom razvoju države, bio pozitivan odgovor. *Nacionalna je država predstavljala infrastrukturu državno-pravne disciplinske uprave, te pružila garanci-*

ju za očuvanje prostora individualnog i kolektivnog delovanja oslobođenog od djelovanja države. (Habermas, 1991: 138) Stoga sledi stav da je nacionalna država stvorila osnove za razvoj kulturne i etničke homogenosti, dok je istovremeno iz javnog, kulturnog i političkog života isključivala manjine.

iv. Uspesna transformacija – proizvod saradnje elita?

Pojam elita potiče od latinske reči *eligere*, što znači izabrati, a u naš jezik ovaj pojam je došao iz francuskog preko izraza *elite*, što znači najbolje u svojoj vrsti.⁷ Poželjan oblik trasiranja tokova socijalne transformacije, po Bartonu i Higliju (Michael Burton, John Higley) jeste dogovor elita, na način kako je to urađeno u nizu latinoameričkih i evropskih zemalja⁸, posebno u Poljskoj i Mađarskoj, gde je to institucionalno izvedeno u formi okruglog stola, starih i odlazećih komunističkih lidera, sa novim političkim elitama, što je bitno doprinelo smanjenju tenzija u ovim društvima. Nažalost, sve to je izostalo u zemljama bivše Jugoslavije, prilikom uspostavljanja višestranačke demokratije, što je jedan od bitnijih propusta transformacije na ovim prostorima. Izbegavanje održavanja okruglog stola, nekadašnjih i budućih političkih aktera u republikama bivše Jugoslavije, odnosno, svesno manipulisanje u cilju pridobijanja političke prednosti, ostalo je manir ponašanja sve do današnjih dana. Više je, od kvaliteta političke ponude i postizanja efektivnog konsenzusa, pa i o ograničenom broju pitanja, bilo važnije protivnika izigrati, poniziti, proglasiti za izdajnika i stranog plaćenika, remetilački faktor, jugonostalgičara, kriminalca i slično, nego raditi na utvrđivanju strategije razvoja i novih javnih politika. Umesto toga se insistiralo na mutno definisanom nacionalnom interesu, koji je bio poznat samo vladajućim vrhuškama i *velikim narodnim vođama*.

v. Kako se sve to dešavalo?

Izgradnja novoga tipa društva, zasnovana na konceptu civilnog društva bila je veoma aktuelna u periodu kraha socijalističkog sistema, mislilo se da on može biti realna demokratska alternativa autoritarnom socijalizmu. Usled svih negativnosti koje su pratile transformaciju država postkomunističke istočne Evrope došlo je do apsolutne negacije ovoga koncepta, i do izbegavanja pominjanja civilnog društva. Čak i tamo gde su novouspostavljene vlasti bile „*ovenčane*” zalaganjem za nove odnose, zasnovane na principima civilnog društva⁹, koncept se nije ostvarivao. Ovaj koncept nosi mogućnost slobode građanina od totalitarnog društva i države, uslov je postojanje socijalnog konteksta – egzistencija slobodnih individua udruženih u asocijacije, koje deluju stabilizirajuće i kontinuirano, te snažni društveni pokreti koji menjaju političku situaciju. Jačanje i ostvarenje koncepta civilnog društva je organski posao koji teče sporo, zato ne čudi što

⁷ V. Radosavljević, Duško. 2001. *Elite i transformacija*. Novi Sad: Ilida štampa, str. 11.

⁸ Isto, str. 29–31.

⁹ Slovenija.

nove demokratske zemlje, koje inače poseduju većinu demokratskih i pluralističkih političkih institucija za dobijanje ovoga atributa, nisu u stanju da prihvate ovaj projektovani ideal, usled vrlo visokih zahteva koji se postavljaju pred nove elite, zabavljene visokom stopom rasta i formalnom stranom višestranačke demokratije.

Koncept liberalne države prihvaćen i ostvarivan u nekim post-komunističkim zemljama¹⁰, bez neophodnih preventivnih mehanizama, odnosno nedostatka socijalnih programa za najsiromašnije i ljude bez zaposlenja, dao je neubedljive rezultate u političkoj praksi ovih zemalja, što je u nekima od njih dovelo i do povratka na vlast sukcesora bivših komunističkih partija, u prvoj fazi, a zatim otvorilo put za dolazak na vlast populističkih partija.¹¹

Zemlje nastale raspadom Druge Jugoslavije su prihvatile koncept nacionalne države, bez obzira što su imale nerešene nacionalne probleme iz prethodnog sistema. Uporno su ostali kod koncepta jačanja nacionalnih osobenosti i nedeljivog nacionalnog suvereniteta, kao plodnog tla za razvoj nacionalizma, kako manjinskih, tako i većinskih etničkih kolektiviteta u tim zemljama. Sledio se zadatak stvaranja zaokružene državne celine za većinsku naciju, sa isključenjem pripadnika drugih nacija. Ovako pojmljena i ostvarena nacija-država, *ako je formirana kao totalna društvena tvorevina, ostvaruje se nužno kao autarkična (i najverovatnije) autoritarna zajednica*. (Stanovčić, 1986: 224) Tako se do krajnjih konsekvenci izvodi pogrešno prilagođavanje političkih problema, nastalih u novim demokratskim zemljama, u ovom višestruko pluralističkom području Evrope.

II Šta imamo danas?

Kada se posmatraju efekti socijalne transformacije u zemljama bivše Jugoslavije, posle 25 godina, nameću se četiri bitna momenta koji trebaju da se prodiskutuju, o karakteru i dometu iste: Šta je (bio) cilj socijalne transformacije? Da li ista ima svoj (vidljiv) kraj? Budućnost regiona i EU? Gde su danas zemlje bivše Jugoslavije?

Socijalna transformacija se u zemljama bivše Jugoslavije predugo odvijala uz egzistiranje ratne opcije i dugotrajnog neregularnog stanja¹², na čemu su politički režimi gradili svoj legitimitet i obezbeđivali svoju dugotrajnost. Nakon završetka ratova, političari su bili nemoćni da ponude novo, bolje, efikasnije, dok su mase spremno prešle na stranu novih pobednika, bez suštinske upitanosti o kvalitetu „*novoga*”. Suočavanje sa posledicama, ubistvima, razaranjima, kriminalom, sa (ne)delima, je vrlo ograničeno, što se odbija uraditi (na skoro svim stranama), zbog čega će oporavak od teških posledici

¹⁰ Poljska, Mađarska, Češka, Litvanija, Bugarska, Estonija, Slovenija, Albanija.

¹¹ Poljska, Mađarska, Litvanija, Albanija.

¹² Po Aleksandru Firi, „*Tranzicija je permanentno vanredno stanje!*” i, „*Najduže traju privremena rešenja*”.

ca na ovim prostorima ići veoma sporo. Događaji nakon 2000. godine, posebno u središnjim državama, kao i sredinama iz kojih su pretežno i generirani opisani procesi, Srbiji i Hrvatskoj, doneli su nešto malo nade da se u ovom regionu može krenuti ka kvalitetnijim političkim rešenjima, i polako hvatati priključak sa evro-atlantskim integracijama. Takođe, pokazalo se da zemlje regiona imaju određeni demokratski potencijal, koji se morao dodatno potvrđivati i verifikovati. Tako je Hrvatska ukinula polupredsednički sistem, a Srbija je 2006. godine donela novi ustav, kao pretpostavku dalje demokratizacije, u Makedoniji je potpisan Ohridski sporazum¹³, počela su određena pozitivna dešavanja u BiH, Slovenija je u najvećem do sada proširenju, postala članica Evropske unije, 2004. godine¹⁴. Hrvatska je postala članica EU 2013. godine, Crna Gora i Srbija su započele pregovore sa EU, Makedonija je kandidat, dok je situacija sa Bosnom i Hercegovine dosta složena usled hronične neizgrađenosti i neefikasnosti institucija te države, te nedostatka konsenzusa predstavnika tri naroda oko budućnosti BiH.

Kada danas optimistički sagledavamo razvoj političkih sistema zemalja bivše Jugoslavije, možemo ustvrditi da ovi sistemi pretežno spadaju u grupu konsolidovanih političkih sistema, sa demokratijom *kao jedinom igrom u gradu* (Linc i Stepan), s napomenom, da je konsolidacija na nižem nivou od potrebnog građanima ovih zemalja, kao i širem evropskom političkom prostoru. Političke elite u regionu budućnost svojih zemalja uglavnom vide u Evropskoj uniji, što je ohrabrenje, jer u istoj sigurno neće moći da propagiraju politiku praktikovanu tokom poslednje decenije XX veka. Svojevrnsne zapreke ka jačanju demokratije, počivaju na opštoj nespremnosti političkih i intelektualnih elita u obračunu sa posledicama prošlosti, u Hrvatskoj sa tvrdokornim opstojavanjem na mitu o nepogrešivosti *Domovinskog rata*, u Srbiji sa osnivačkim državnim mitom – *Kosovskim mitom*, u Crnoj Gori sa kontinuitetom lične vlasti, u Makedoniji sa falsifikovanjem istorije, u Bosni i Hercegovini sa skoro svim pitanjima organizovanja političkog života, u Sloveniji sa sopstevnim pozicioniranjem u EU. To su prevashodni zadaci elita u zemljama, koji se u doglednoj budućnosti moraju rešavati, zbog potreba građana ovih zemalja, ali i zbog demokratske stabilnosti ovih zemalja.

Svi ovi procesi zahtevaju aktivno učešće građana, sa nužnom ulogom političkih i intelektualnih elita, što mora biti povezano sa ustaljenim formama političke akcije, i praćeno i organizacijama civilnog društva, koje potpomažu višestruke pretpostavke stabilne i konsolidovane demokratije.

¹³ Ohridski sporazum je mirovni sporazum potpisan između makedonske vlade i predstavnika Albanaca u Makedoniji 13. avgusta 2001. godine. Njime je okončan sukob pobunjenih Albanaca i makedonskih snaga bezbednosti. Sporazumom je utvrđeno da albanski jezik postane zvanični jezik u državi.

¹⁴ Kada je primljeno 10 novih članica EU.

III Zaključna razmatranja

U zemljama bivše Jugoslavije ne postoje organizovane političke opcije, partije ili pokreti, koje bi preovlađujuće stanje *nedovršene države*, dokinule i predložile adekvatne politike zbiljskog transformisanja države i društva usaglašenih sa potrebama građana koji u njima žive. Elementi socijalne države, iako izgrađeni na siromašnoj poluperiferiji Evrope, razoreni su zajedničkom akcijom novih menadžera, političke birokratije, antikomunističkih intelektualaca i emigracije, nekritičkim prihvatanjem preživelih oblika kapitalističkog sistema i onoga što on nosi.

Frustracija ogromnog broja građana je velika, bez intelektualne, ideološke, kulturološke, političke ili bilo kakve smislene artikulacije. U ovaj se prostor ubacuju populističke partije, sa ozbiljnim pretenzijama i šansama da ugroze krhku demokratsku strukturu zemalja u regionu. U određenim sredinama možemo videti i upozoravajuće tendencije korišćenja parlamentarne demokratske vladavine za uspostavljanje autoritarne i totalitarne vlasti.

Tvrdokorno zagovaranje izabranog kapitalističkog puta, u situaciji kada niko više ne veruje u ovaj koji trenutno postoji, otkriva problem nepostojanja alternativa. Zemlje bivše Jugoslavije su u proces socijalne transformacije ušle nepripremljene, bez jasnog plana, misleći da je dobitna formula za uspeh – nacionalizam (rat) + kapitalizam + ulazak u EU. Naravno, ulazak u EU se smatrao kao svojevrsni kraj transformacionih muka i bogata nadoknada za *naše žrtve*.

Bolno je vidljiv nedostatak političkih lidera, koji bi umeli da svojim građanima ukažu na programe razvoja, da svoje zemlje konačno priključe tokovima evroatlantskih integracija, koji bi integrisali društva na demokratskim i evropskim vrednostima, uključujući u svoje aktivnosti liberalno-demokratsko-građanski i kritički orijentisane pripadnike intelektualne, političke i ekonomske elite, stvarajući socijalnu koheziju, toliko potrebnu za kreiranje ovih procesa.

U opštoj i bespoštednoj političkoj borbi, sa obrisima hobsovskog, došlo je do demobilizacije civilno-društvenih elita u regionu, sa primetnim povlačenjem intelektualaca iz političke arene. Ostaje utisak da su politički akteri dobro radili na njihovom isključivanju iz javnosti, usled eliminisanja konkurencije.

Predominacija partija desnice u zemljama regiona ne doprinosi spuštanju tenzija iz prošlosti, ne vodi međusobnom pomirenju i saradnji država bivše Jugoslavije. Insistirajući na partikularnosti sopstvenih istina, koristeći iste za legitimisanje unutar svojih granica, ove partije doprinose tome da se društva bivše Jugoslavije sve manje razumeju, bez zbiljske želje za saradnjom u raznim oblicima života.¹⁵

¹⁵ Primer je i predlaganje za mesto Generalnog sekretara OUN, gde smo iz zemalja bivše Jugoslavije imali čak pet kandidata! Iz Slovenije, Hrvatske, Srbije, Crne Gore i Makedonije.

Kao i širom Evrope, tako je i u zemljama bivše Jugoslavije došlo do propitivanja demokratije i politike kao javnih ispoljavanja ljudske aktivnosti. To nije čudno, kriza je u osnovi sveta na početku XXI veka, pa Wolfgang Merkel (Wolfgang Merkel) kaže: *Nije problem demokratije kriza, već trijumf kapitalizma*.¹⁶ Zbog krize, navodno, dolazi do donošenja odluka nedemokratskim sredstvima, nepolitičkim načinima u zatvorenim krugovima, sa predominantnim ulogama tzv. „eksperata”. Tako se zanemaruju demokratski procesi, pojavljaju se subjekti i institucije bez demokratskog kapaciteta i legitimiteta. Korak dalje je eliminacija građanske participacije i organizacija civilnog društva, naročito demokratske kontrole javnosti.¹⁷ Tako se pledira za rešenja koja su efikasna, brza, legalna, gde se isključuje javna rasprava, alternativa, drugačija ideološka osnova, sve-tonazor, često i zdrav razum. Nadalje, problematičan je odnos prema građanskom aktivizmu, sa željom da se isti obeshrabri, koji smatra da su građani nesposobni da se brinu za svoju političku zajednicu.

Ohrabrenje je što posvuda u regionu prisustvujemo i pojavi učenja i zalaganja koji nastoje konsolidovati zanačenja termina demokratija i politika. Takvi zahtevi ponekad nemaju (pre)veliku težinu, ali ih možemo iščitavati kao vapaj za građanskom participacijom, za novom organizacijom društva, ekonomije, raspodele, solidarnosti, uspostavljanjem primarne političke zajednice, ali i države, svih aspekata demokratije i politike. Naravno, bitan preduslov za to je da se stvore novi demokratski impulsi i aktivan građanin, koji aktivno dela u svome okruženju.

¹⁶ Merkel, Wolfgang. 2013. „Kriza? Kriza!” Peščanik. net, 14. 05. 2013.

¹⁷ Vidi: Radosavljević, Duško. „Politika u povlačenju: Stanje na početku XXI veka”. Politikon br. 15: 24–34